

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 419-436, ELAZIĞ-2003

AZİZ ALİ EL-MİSRİ VE OSMANLI DEVLETİNE KARŞI FAALİYETLERİ

Aziz Ali El-Mısri And His Activities Against Ottoman Empire

Ömer Osman UMAR

Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

ÖZET

Aziz Ali Mısri, Enver Paşa'nın önemli makamlara gelmesini çekemeyerek, kendisine menfaat sağlamak amacıyla Arap milliyetçiliğine yönelmiştir.

II. Meşrutiyet'in getirdiği serbest ortamdan faydalanarak, önce Kahtaniye daha sonra da, el-Ahd Cemiyeti'ni kurmuştur. El-Ahd Cemiyeti'ne sadece Osmanlı ordusundaki Arap subaylar, üye olabilmekteydi. Cemiyetin amacı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunda olduğu gibi, Türk-Arap federasyonu kurmaktır.

Trablusgarb Savaşı çıkınca, Aziz Ali Mısri de, Trablusgarb'a gitmiştir. Buradan İtalyanlara karşı direnmeden çok, Arapları Osmanlıya karşı kışkırtma faaliyetinde bulunmuş, emirlere uymamış ve yolsuzluk yapmıştır.

Bu kötü davranışları üzerine, Osmanlı yetkili makamlarınca idama mahkum edilip, daha sonra affedilmiştir. Mısır'a giderek, I. Dünya Savaşında İngilizlerle birlikte Osmanlı Devleti aleyhine faaliyet göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Aziz Ali el-Mısri, İngiltere, Mısır, Osmanlı İmparatorluğu, Arap Milliyetçiliği.

SUMMARY

Aziz Ali Mısri had activities as an Arap nationalist because he was jealous of Enver Paşa who was a successful statesman and promoted to the important positions.

Firstly, he established the society of Kahtaniye and then the society of El-Ahd to take advantage of the freedom of Meşrutiyet II. The members of society of El-Ahd was the some officers of Ottoman Army. The aim of the society was the establish of federation of Turkish-Arab.

When the war of Trablusgarb had started, Aziz Ali Mısri went to Trablusgarb, too. In this places instead of waring against Italy, he proveded Araps aganist to Ottaman Empire. Because of his harmful activities he was decided to execute but soon he was forgiven. And then he went to Mısır and in these places he allied with England against Ottaman Empire during The World War I.

Key Words: Aziz Ali El-Mısri, England, Egypt, Ottaman Empire, the nationalism of Arap.

1- Aziz Ali El-Mısri'nin Milliyetçilik Faaliyetleri

Aziz Ali, Mısırlı olmasına rağmen aslen Kölemendi¹. Aziz Ali, 1904 yılında stajyer yüzbaşı olarak, askeri okuldan mezun olmuştur. Makedonya'nın Petroviç ve Osmaniye kazalarında Bulgar eşkıyalarının takibinde çalışmıştır. Sonra da, Yunan sınırında, Rum, Bulgar ve Arnavut eşkıyalarıyla uğraşmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyetine ise, meşrutiyetten önce girip çalışmıştır. 31 Mart hareketinin bastırılması için, İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'nun bir müfrezesine kumanda etmiş ve Galata Köprüsü'nün işgalinden sonra bu müfreze ile Tophane üzerine yürüyerek, Tophane kışlasının isyancılardan temizlenmesi için, büyük çaba göstermiştir².

Aziz Ali 1909'a kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde önemli sayılabilecek bir yeri olan Osmanlı ordusunun subaylarındandı. Daha sonraları imparatorluk içinde özerklik için faaliyette bulunan gizli cemiyetlere girmiş ve bu cemiyetlerin kurulmasında faal rol oynamıştır³. Aziz Ali, 1909 yılında el-Kahtaniye adlı gizli ve Arap milliyetçiliği yapan cemiyetin kurulmasında da rol oynamıştır. Cemiyetin amacı, Avusturya-Macaristan örneğinde olduğu gibi bir Türk-Arap federasyonu kurmaktır. Ancak zamanla bu cemiyetin gizliliğinin açığa çıkması üzerine, cemiyet dağılmıştır⁴.

Kahtaniye Cemiyeti, faaliyetine son vermesinden sonra, Aziz Ali tarafından Ekim 1913 yılında İstanbul'da sadece Arap subaylarının üye olabileceği el-Ahd gizli cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin amacı, Kahtaniye cemiyetinin amacı ile aynıydı. Cemiyet, kısa sürede tüm Arap bölgelerinde şubeler açarak genişlemiştir. Bu cemiyetin aynı zamanda diğer Arap cemiyetleri ile de ilişkileri olup, bunlar birlikte hareket etmişlerdir. Aziz Ali, bu cemiyet ile ordu içerisindeki Arap subayları teşkilatlandırıp, bunların Arap bölgelerinde görev almalarını sağlamayı ve belirli bir güce ulaştıktan sonra da, Arap bölgelerinde idareye el koymayı tasarlamıştır⁵.

İngiliz Büyükelçisi onun için ; "...yeni Türk hükümetini beğenmeyen... genç Araplar grubunun ileri gelenlerinden" demiştir. Osmanlı Hükümeti Aziz Ali'nin

¹. Cemal Kutay, *Tarihte Türkler, Araplar Hilafet Meselesi*, İstanbul, 1970, s.231.: T.E. Lawrence, *Bigeliğin Yedi Direği*, (Çev: Yusuf Kaplan), Kayseri, 1991, s.73.

². Cemal Paşa, *Hatıralar*, İstanbul, 2001, s.82.: Hassan Saab, *The Arab Federalis Of The Ottoman Empire*, Amsterdam, 1958, s.234,235.

³. Eliezer Tauber, *The Formation of Modern Syria and Iraq*, İngiltere, 1995, s. 8.

⁴. Hassan Saab, a.g.e., s.225,226.: A.L. Tıbawı, *A Modern History of Syria*, Edinburg, 1969, s.203.: Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İstanbul, 1992, s. 126.

⁵. Salih Tuğ, *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İstanbul, 1969, s.268-270.: C. Tefik Karasapan, *Filistin ve Şarkü'l-Ürdün*, C.1, İstanbul, 1942, s.125.

faaliyetlerinden haberdar olup, onu yakından takip etmiştir⁶. Selim el-Cezairi ve Aziz Ali Mısri, Harbiye Nezareti'nin tayinler ile uğraşan dairesine de girmeye çalışmışlardır⁷.

Cemal Paşa, Adana vilayetinde bulunduğu sırada bir ara İstanbul'a gittiğinde, orada Aziz Ali ile karşılaşmıştır. Bu karşılaşma sırasında Cemal Paşa ile Aziz Ali *Tanin* seyyar muhabiri Ahmet Şerif Bey'in Beyrut ve Suriye mektupları üzerine konuşurken Cemal Paşa, Araplar arasındaki milliyetçilik fikrinin Osmanlı devleti ve halifelik aleyhine olduğunu ve bundan üzüntü duyduklarını söylemeleri üzerine, Aziz Ali Bey şunları söylemiştir:

“- Arapların yerden göğe kadar hakları var. Siz Türkler, biz Araplar hakkında şimdiye kadar imhadan, aşağılamaktan, küçümsemekten başka ne yaptınız ki, İstanbul'da köpekleri çağırmak için “Arap!.. Arap!.. Arap!..” dersiniz. En karmaşık meseleleri izah için “Arapşağı gibi” dersiniz. “Ne Arabin yüzü!.. Ne Şam'ın şekeri!”, tabiri daima kullandığınız sözlerdendir. Şairinizin “Şam'dan çıktığım akşama, dedim Şam-ı Şerif” mısrai en beğendiğiniz kinayelerdendir. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Meşrutiyetten sonra bilhassa Arapları aşağılamak için Bağdat ve umumiyetle Irak bölgesinin yıkıcı Hülagü'nün neslinden bir ahlaksız Tatarı, Şam ordusuna müşir (mareşal) tayin ettiniz. Arapların Tatarlar aleyhindeki öfke ve kinini bilmez değilsiniz. Hal böyle iken, Osman Paşa'yı 5. Ordu Müşirliğine göndermek, Arapları tahkir etmekten başka şeye yorulmaz” demiştir.

Bu sözlerden de görüldüğü gibi, Aziz Ali Bey, o dönemden itibaren Türklere düşmanlık beslemeye başlamıştır. Arap milliyetçileri halk arasında söylenen bu tür sözleri iyi karşılamayıp, Türklere karşı bu sözlerden dolayı kin beslemişlerdir. Halbuki bu sözleri, Türkler çıkarmamışlardır. Cemal Paşa da bu sözlerin bir ard niyet anlamı taşımadığını, eğer böyle fikirlere kapılınlırsa İslam alemi için onarılması mümkün olmayan felaketlere sebep olacağını bildirmiştir.

Aziz Bey'in, Osman Paşa'ya düşman olmasında ise, onun Makedonya'da yaptığı bir teftiş sırasında, daima kullandığı alaycı ve sert sözlere karşı cephe alarak, Osman Paşa'nın karşısına dikilmesi ve Paşa'nın da sert tedbir alması ve makamından dolayı şerefini kurtarmak için, Aziz Ali Bey'in hapsedilmesini istemesi, Aziz Ali'nin Osman Paşa hakkında kin beslemesine neden olmuştur.

Bu olaydan sonra, Aziz Ali Bey kendi isteği üzerine İzzet Paşa karargahında görevlendirilerek Yemen'e gitmiştir. Asıl Arap eğilimlerini orada göstermiş ve İzzet

⁶. Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, (Çev: Nuran Yavuz), İstanbul, 1984, s. 231.

⁷. Cemal Kutay, *a.g.e.*, s.232.

Paşa'yı psikolojik yönden çok zor durumda bırakmıştır. İtalyanların Trablusgarb'a saldırıları üzerine de, buraya Enver ve Mustafa Kemal Beylerle birlikte giderek, halk ile işbirliği yapıp, İtalyanlara karşı başarılı mücadelelerde bulunmuştur.

Bingazi'da bulunduğu sırada Enver Bey'in kendisine karşı amir tavrı takınmasını çekemeyerek, Arap subaylarını onun aleyhine teşvik etmiştir. Aziz Ali Mısri'nin bu tutumuna rağmen, yine de Enver Bey İtalyanlarla barışın imzalanmasından sonra, Balkan savaşlarına katılmak için memlekete döndüğü sırada, Bingazi'de bir Arap hükümeti kurması tavsiyesiyle emir ve komutayı Aziz Ali'ye bırakmıştır. Ancak Aziz Ali Mısri, kısa süre içerisinde Şeyh Ahmed Şerif el- Sünusi ile sonra da, Arap subayları ile bozuşarak Türkiye'ye dönmüştür.

Aziz Ali, Türk subayları ve arkadaşları ile bir araya geldiği zaman devamlı olarak, Enver Bey'in aleyhine konuşurken, Arap subayları ile bir araya geldiğinde de devamlı surette Türkler aleyhine şiddetli propagandalarda bulunmuştur.

Enver Paşa'nın Harbiye Nezareti makamına geçmesi, Aziz Ali'yi iyice sinirlendirmiştir. Kendi sınıf arkadaşının yükselip Harbiye Nazırı olmasını, kendisinin ise hala Erkan-ı Harbiye binbaşılığında kalmasını çekemeyerek, Araplarla birlikte hareket edip, Arap milliyetçiliği yapmıştır⁸. Kendisinin daha sonra kurmuş olduğu Cemiyet es-Sevriye el-Arabiye, Aziz Ali hakkında, yani kendisi tutuklanıp kurtulduktan sonra, bu çekememezliğini şöyle ifade etmiştir:

“Yakın zamanda havas ve avam, belki bütün dünya bir hadise duydu. Her idrak sahibine ibret vermesi icap eden bu hadise Aziz Ali el Mısri'yi idam etmek meselesidir

Her Osmanlının şu devlete yapabileceği hizmet hiçbir zamanda Aziz Ali'nin yaptığı hizmetlerden ziyade olamazdı. Binaenaleyh Türklerin insaf ve nezaket ile hareket edip, Enver'i Aziz Ali'ye takdim etmemeleri lazımdı. Çünkü Enver, Aziz Ali'ye hiçbir şeyiyle faik değildi. Fakat Türkler, insafsız ve nezaketsizce hareket edip Enver'i zabıtlık rütbesinden Harbiye Nezareti mevkiine terfi ettiler. Ve Mısır'ın çocuğu Aziz Ali'ye buğz ve hased gösterdiler ve ebnay-ı Araba karşı besledikleri buğz ve kin icabı olarak en büyük bir şahsın ve Mısır iazamının ricalarına rağmen, o kahramanı idama mahkum ettiler”⁹.

2- Aziz Ali El-Mısri'nin Tutuklanması

Aziz Ali Mısri, artık sabır ve tahammül sınırını aşınca, Enver Paşa onun tutuklanmasını emretmiştir. Çünkü Aziz Ali, büyük bir ayaklanmanın alt yapısını

⁸. Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.83-85.

⁹. Dördüncü Ordu, *Aliye Divan-ı Harbi Örfisinde Tetkik Olunan Mesele'i Siyasiye Hakkında İzahat*, (Bundan sonra bu eser İzahat olarak kısaltılacaktır.) Dersaadet, 1332, s.22.

oluşturmaktaydı. Aziz Ali, Hidiv'den para almakta ve Hidiv ondan, Şeyh Sünusi'yi İtalyanlarla barış imzalamaya ikna etmesini istemekteydi. Ancak Aziz Ali'nin bu yaptığı bölücü faaliyetler, kamuoyuna açıklanamayacağından dolayı, Bingazi'de buldukları sırada kendisine hükümet işlerine harcanmak üzere verilen 20.000 Osmanlı altınının hesabını veremediğinden ve zimmetine geçirdiği iddiasıyla divan-ı harbe verilmiştir. Aziz Ali'nin böyle bir suçla tutuklanması üzerine, Araplar arasında onun kendisine uzun süredir düşmanlık besleyen Enver Paşa tarafından tutuklandığı inancı yerleşmiştir¹⁰.

Osmanlı makamları, ise Aziz Ali'nin 1913 sonbaharında Trablusgarb'taki görevini bırakarak, Mısır'a gittiği zaman yukarıda meblağı belirtilen parayı Bedevi gönüllülere vereceği yerde, beraber götürdüğünü ve saklaması için de, kız kardeşine verdiği iddia etmiştir. Aziz Ali'nin kız kardeşi, aynı zamanda Mısır valisinin de hanımıydı¹¹.

Ayrıca Aziz Ali, Osmanlı birliğini hiçe sayarak bir Arap hilafeti kurmak yönünden de çalışmalar içerisinde bulunmaktaydı. Hatta, davet edildikleri takdirde Mısır'da Doktor Mansur, Harbiye Nezareti Celilesi Müsteşarlığı yaveri Şamil Bedii ve Kıdemli Yüzbaşı Doktor Mısırlı Osman Nefi Efendilerin, Aziz Ali'nin bu yöndeki faaliyetlerine şahitlik edebileceklerini İstidlaat Müdürü İsmail, Dahiliye Nezaretine yazdığı 29 Mart 1914 tarihli bir yazıda dile getirmiştir¹².

Trablusgarb Savaşında *El- Mü'eyyed* gazetesini temsil eden ve gazete yazarlarından olup, aynı zamanda bir cemiyet içerisinde de yer alan Ahmed Abdurrahman, Aziz Ali Bey'in tutuklanmasından dolayı Kahire'de 15 Şubat 1914 tarihinde Mısır'ın devlet büyükleri ve ileri gelenlerine, hak ve hürriyet taraftarlarına, adaleti sevenlere, Mısır'daki edebiyatçılara, hukukçulara, gazetecilere, Osmanlı memleketi ve Mısır'daki Osmanlı kardeşlerimize hitabı ile şöyle bir yazı yazmıştır:

“Trablus Savaşına katılan bir komisyon oluşturulduğunu öğrendik. Komisyon, Kahire'de bir genel toplantı yapılması için toplanmıştı. Bu toplantıya katılanlar, Mısır kahramanı Aziz Ali Bey konusunda sınırlarını kesin bilemediğimiz katı örfi hükümlerle siyasi husumetlerin amaçlandığı şeyden onu kurtarmak için, tedbir almak ve İstanbul'da ellerinde göreve atama ve görevden alma yetkisi bulunan şahıslar katında girişimde bulunmak. Böylece, Mısırlı tüm haksızlık ve zulümden kurtulsun. Trablusgarb harbinin içeriğini bilen bazı üst düzey yetkililer ve bizzat savaşa katılanlar, 24 saat orduları nasıl

¹⁰ . Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s.232

¹¹ . Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, (Çev: T. Demirel), İstanbul, 1993, s.79.

¹² . Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), Dahiliye Nezareti Kalemi Mahsus Müdüriyeti (DH-KMS), Dosya No: 19, Vesika No: 16.

sevk ettiğini, Arap kabilelerinin onun etrafında kalplerinin vatanın kurtuluşu için nasıl birleştiğini, öğreneceklerdir.

“Kara bulutlar ve çakan şimşekler altında Aziz gidip geldi ve İslam devletine bağlı bir nur olan bu Mısırlıyı yakaladı. İnşallah aynı şekilde adaletli bir yargı ile bu kez kurtulacaktır.

“Her ne kadar kötü niyetliler, bunun böyle olmadığını inkar edip, kin besleseler ve bu mekanda kapalı kalmasını isteseler de bizim oğlumuzun alını açık, Mısır’da hoş geçimli ve elleri temiz bilinir.

“Bu bilinen cemiyetin yapacağı toplantıya vatani seven, sevilen ve saygı görmek isteyen tüm Mısırlılar katılacaktır. Ancak toplantı zamanı ve katılacakların sayısına göre bir mekan hazırlanacaktır. Bu toplantıya katılacaklara adresin bulunduğu davetiyeler, postayla gönderilecektir.

Toplantının yeri ve zamanına gelince: gazetede yakın zamanda yayınlanacaktır.”

Gazeteler ve cemiyetler, Aziz Ali Bey’in tutuklanmasını bir Arap ve Mısır meselesi haline getirerek, bu yolla tüm Arap milliyetçilerini onun kurtarılmasına seferber etmeye çalışmışlardır¹³.

Aziz Ali’nin tutuklanmasından sonra, Mısır’daki gazetelerin ve toplantıların en önemli gündemini, bu husus oluşturmuştur. Ancak Aziz Ali’nin ne ile suçlandığı konusunda çoğu kişinin bilgi sahibi olmadığı ortaya çıkmıştır. Mısır’ın yaşlıları arasında da Aziz Ali’nin önemli bir yeri vardı. Aziz Ali’nin tutuklanmasına, İstanbul’da bulunan Arap gençliği de tepki göstermiş ve onun herhangi bir hakarete uğramaması için faaliyete geçmişlerdir. Doktor Mahmud Bey Naşid’in evinde Muhammed Ahmed Şerif, Muhammed Bey Ramazan, İsmail Efendi Zühdi, Abdülmaksud Efendi Fehmi, Muhammed Zeki Efendi Ali, Doktor Muhammed Efendi Arusi, Doktor Hafız Efendi Afifi gibi şahıslar Aziz Ali için toplanmıştır. Toplantıda, 18 Şubat 1914’te saat 11.00’de, Osmanlının Mısır’daki Yüksek Komiseri ile görüşmek üzere, bir heyet seçilmiştir. Heyet, görüşmede ilk olarak, Aziz Ali’nin tutuklanmasından Mısırlıların duyduğu üzüntünün İstanbul’a iletilmesi sağlamıştır. İkinci olarak, Sadrazama, Harbiye Nazırına ve İttihat ve Terakki Kulübüne Aziz Ali ile ilgili Mısırlıların üzüntülerini ulaştırmak için, telgraflar göndermiştir. Üçüncü olarak, imzalı bir dilekçe ile önemli konum ve mevkide olan Mısır’daki bu kişilerin imzaladığı dilekçenin İstanbul’da atama ve görevden alma yetkisi olan Sadrazama, Harbiye Nazırı’na, İttihat ve Terakki mensuplarına gönderilmesini

¹³ . BOA, Babı Ali Evrak Odası Mümtaze Kalemî Mısır Eyaleti Dökümanları Katalogu, (AMTZ-MSR), Dosya No: 10-ç, Vesika No: 344.

sağlamıştır. Dilekçe şöyleydi:

“Devlet-i Aliyede bulunan Müslüman unsurlar arasında en çok devlete ve İslam Hilafeti tahtına son derecede bağlı olan Mısırlılar adına bu dilekçeyi sunuyoruz. Bu kişiler değerli Aziz Ali Mısri'nin serbest bırakılmasını ummaktadırlar. Balkan isyanlarında meşrutiyetin ilanında ve irtica hareketinde (31 Mart olayında) çalışan devlet adamlarının en bağlı ve büyüklerinden Aziz Ali Mısri, İmam Yahya ile ittifak yapmıştır. Özellikle de, Bingazi'de İtalyanlara karşı olan muharebede ve savaş tecrübe ve sabrı devlete olan bağlılığını ve bu konuda kendisine isnad edilen ithamlardan beri olduğuna kesin delildir.

“Bizim bu konudaki amacımız, Aziz Ali Mısri'ye yapılan ithamların ivedilikle kaldırılması ve itibarının iade edilmesi ile, biz Mısırlıların gönlünün kazanılmasıdır. Biz bunu istirham ediyoruz. Ayrıca bu durum devleti en fazla seven ve rağbet eden Mısırlıların bağlılığını arttırmada, bir fırsat olacaktır.” Bu dilekçeyi Muhammed Mustafa, Muhammed Abdülvahhab, Muhammed Abdülaziz, Muhammed Hüseyin, Himade, Ali Salih, Mahmud el-Hüseyini, el-Hüseyini Muhammed, Abdülhalik, Ali Hüseyin, Seyyid Hasan ve Muhammed Fehmi adlı şahıslar imzalamışlardır¹⁴.

Aziz Ali Bey'in tutuklanması, Mısır'da bulunan yandaşlarını harekete geçirmiştir. Serbest bırakılması için, Şeyhülislam Selim eş-Şerbihi, Şeyhülemayin Ahmed Muhsin,

Tüccarbaşı Masar Abdülhalik Merkür Paşa, Ferik Hasan Paşa Rahvan, İbrahim Nibe Paşa, Mısır ayanından Abdullah Abaza Bey, Doktor Saad Bey el-Hadım, ayandan İbrahim Rıfat, Muhammed Bey Ahmed Şerif, cevahirici Ahmed Bey Necib, Mustafa Bey el-Hadım ve İlgademir Şivan Bey imzalarıyla, Mısır'dan Divan-ı Harb Başkanlığına telgraf çekilmiştir. Bunun üzerine, Osmanlı makamlarınca, Aziz Ali Bey hakkında Mısır Fevkalade Komiserliğine 25 Şubat 1914'te bilgi verilmiştir. Verilen bilgide, Aziz Ali Bey'in Trablusgarb Savaşı sırasında komutası altındaki askeri yerinde bırakarak bölgeden ayrılmasından dolayı Divan-ı Harbi Örfi kararına göre; tutuklandığı bildirilerek, telgrafi çeken şahısların bu hususta bilgilendirilmesi istenmiştir¹⁵.

Ayrıca Mısırlı Muhammed Abdülhalik ve arkadaşları imzalarıyla Mısır Fevkalade Komiserliğine verilen başka bir yazıda, 40 günden beri tutuklu bulunan Mısırlı Aziz Ali Bey'e adalet ve merhametle muamele edilmesi hakkında, Mısırlılarla Mısır Hidivi Şeyhülislam'ı tarafından talepte bulunulmuştur. Yazıda, mesele, özetle şöyle dile getirilmiştir:

¹⁴ . el-Mü'eyyed Gazetesi, 18 Şubat 1914.

¹⁵ . BOA, AMTZ-MSR, Dosya No: 32-c, Vesika No: 422.

“Mısırlı Aziz Ali Bey’in meselesi herkesce m’alum olmuş mesa’il-i ‘umumiyyeden biridir. Bu mes’eleye herkesten ziyade ‘alakadar olan biz, devletin muhlis ve mut’i evladları, şimdîye kadar hissiyat-ı sadakatkârânemizi izhârdan geri durmadık.

Mü’ahhiren Aziz Bey’in tevkif olunduğuna peyday-ı itl’a edince muma ileyhin devletine olan merbutiyet-i şedidesiyle sıdk ve ihlasına da’ir telgraflar keşide olundu. İstirhâmâtımızın karin is’af olmadığını görünce, Hidiv Hazretlerinin delalet ve vesâtatına müraca’at ettik. Müşârünileyh keyfiyeti Mısır fevkal’âde Komiserliğine ve Hükümet-i seniyyeye ‘arz eylemiş ve bunda Aziz Bey’in tevkifi Mısırlılar üzerine fena bir te’sire mucib olduğunu bildirmiş idi. Müraca’at-ı seniyyenin semeredâr olmadığını görmekle müz’af-ı t’esire düşen Arapların ve bilhassa Mısır ehâlisinin celb-i Kulübleri için İngiltere’nin m’emur-i siyasisi kendisine müraca’at sebk etmeksizin teşebbüsâtta bulunmuş ise de muma ileyin mesa’isi ‘akim kaldı. Mes’eleyi yakından t’akip eden Mısırlılar nihâyet Mısır Şeyhülislamına bi’l-müraca’a müşârün ileyhin riyâseti altında akd olunan ictimâ’ada bir çok noktalar irâd edildikten sonra Aziz Bey’in yevm-i tevkifinden kırk gün mürur eylediği halde muhâkeme ve istiğtakı icrâ edilmediği beyânıyla muma ileyha adl ve merhametle mu’amele edilmesini müsterham ahâli nâmına Şeyhülislâm müşârünileyh tarafından makâm-ı sadâreti uzmaya ve harbiye nezâret-i celilesine telgrâfnâmeler keşide edilmişti. Fakat istihâmât-ı vakı’aya alınan cevaplar ahalinin te’sirâtını izaleye gayri kâfi görüldüğünden muma ileyh hakkındaki istirhâmât ve terciyâtımız is’afını devlet-i ebedi müddet-i ‘Osmaniyemizin şefkat ve merhametinden niyâz istirhâm eyleriz”¹⁶

Aziz Ali’nin tutuklanması hakkında Mısır gazetelerinde de bir çok münakaşa ve mütalaa yapılmıştır. Binbaşı Aziz Ali Bey hakkında taraftarlarınca gazetelere yazdırılmış olan makaleler, Mısır’da yayınlanmıştır. Osmanlı devleti, bu tür yayınları yakından takip etmiştir. Mısır Fevkalade Komiser Vekili bu tür yayınların nüshalarını, İstanbul’a göndererek, devletin olay ve yayınlardan haberdar olmasını sağlamıştır. Öyle ki basın, Mısır’daki idari durumdan da faydalanarak, Aziz Ali’nin tutuklanması meselesini, bir Mısır meselesi şeklinde vererek, halkın bu meselede Osmanlıya karşı tavır almasını sağlamaya çalışmıştır. Osmanlı aleyhine olan teşvikat ve tahrikler ile bazı nümayişler düzenlemişlerse de, Mısır Fevkalade Komiser Vekili aldığı tedbirlerle bu tür kışkırtmaların tesirini en aza indirmeye çalışmıştır. Mısır aydınları ise gerçeği daha iyi kavradıkları için böyle tahriklere kapılmamıştır. Aziz Ali Bey’in tutuklanması ile ilgili

¹⁶. BOA, AMTZ-MSR, Dosya No:39, Vesika No:23.

olarak halkı Osmanlı aleyhine tahrik eden en önemli yayın *el- Müeyyed* gazetesi olmuştur.

Gerek basının bu tür tahrikleri, gerekse Aziz Ali taraftarlarının çalışmaları sonucunda Mısır'daki bazı şahıslar, Aziz Ali'nin tutuklanmasına karşı çıkıp, Mısırlıların Osmanlıya olan bağlılık ve hizmetlerini anlattıktan sonra, Aziz Ali'nin tutuklanma nedenini soran yazıları Osmanlıya göndermişlerdir. Bu yazılardan birisi 24 Şubat 1914'te Mısır'a bağlı Suk beldesi ahalisinden Seyyid Said imzasıyla yollanmıştır. Yazı şöyledir:

“Mısırlılar Devlet-i ‘Aliye’i ‘Osmaniye’nin ‘ıtlây-ı şan ve şevketine can ve mallarıyla hizmet etmişler ve eylemekte bulunmuşlardır. Devlet-i ‘Osmaniye muhabbet ve mütâba‘atları iktizâsınca hiçbir fedâkârlığı dern’i etmezler ve edemezler ve bu muhabbet ve mutaba‘atı âba ve ecdâdlarından kendilerine terk olunmuş mukaddes bir miras bilirler. Mısırlılar Devlet-i Aliyenin mesâb olduğu belâ veya mesâ‘ib-i harbiyenin tahfif ızdırâbı için gece gündüz çalışmışlar ve takdim-i i‘ânât için hevâb ve râhatlarını terk etmişlerdir. Devlet-i ‘Osmaniye ihkâk-ı hak ve def‘i zulüm için kânûn-i esâsi vaz‘i etmiştir. Hiçbir kimsenin bigayri hakkın habis ve tevkif ve düçâr-ı zel ve tahkir olamayacağı kânûn-i esâside masrahdır. ‘Acaba bu serâhet-i mukaddese’i kânûniyeye itb‘a olunuyor mu ihbâ ve esdikay-ı devlete bezl-i iltifât ve t‘atîfât olunuyor mu müstahak-ı mükâfât olanların habis ve tazyik edilmemesi ve mucib-i şikâk olan mu‘âmelât-ı derîştânenin tecvizz olunmaması nokta’i m‘utenâ behâsına tevfik-i hareket olunuyormu, olunuyor ise Devlet-i ‘Aliyeyi ‘Osmaniyeyi münci ve şefi‘i bilen ve Devlet-i ‘Aliye uğruna hiçbir yarârlıktan çekinmeyen Mısırlı Aziz Ali Bey’in nâ şenide bir takım mu‘âmelâta giriftâr olmasının sebep ve hikmeti nedir. Habis ve tevkifini icâb ettiren bir cinayeti sebk etmiş ve muhâkemesi icrâ olunmuş mudur. Hangi mahkemeden ‘aleyhinde hüküm sâdir olmuştur. Artık buraları sormak ve ârâştırmak zât-ı semi‘i fehimânelerine ‘aid bir keyfiyet olduğundan muma ileyh Aziz Ali Bey’in tahliyesiyle kulûb-ı münsekiremizin tatyibini mu‘adelet-i musliha’i cenâb-ı sadâretpenâhilerinden tefr‘i ve niyâz eylerim. Olbabda emr ve fermân hazret-i veliyu’l-emrindir¹⁷.”

Bu tür yanlış anlamaları önlemek amacıyla, Dahiliye Nazırı Talat Paşa, 28 Şubat 1914'te Mısır Fevkalade Komiserliğine bir yazı göndererek Mısırlıların olayı gerçek durumu ile öğrenmelerini sağlamaya çalışmıştır. Yazıda, Aziz Ali'nin sadece askeri nedenlerden dolayı tutuklandığı bildirilmiştir. İtalyanlarla Trablusgarb Savaşı sırasında henüz barış sağlanmadan önce, Enver Paşa bölgeden ayrıldığı zaman, Bingazi

¹⁷ BOA, AMTZ-MSR, Dosya No: 10-ç Vesika No: 344.

Başkomutanlığını yapan Aziz Ali'nin tabi ki, kumandan bulunduğu sıradaki hareket ve icraatı hakkında hükümete hesap vermek mecburiyetinde olduğu vurgulandıktan sonra, Aziz Ali'nin tutuklanma sebeplerini Talat Paşa, şöyle sıralamıştır:

“Birincisi; mühim miktarda ihtilâsât olup, miktarı ve hakikatı bitt‘abi divân-ı harbce yakında ânlaşılacak ve icâb ederse neşir edilecektir. Buna da‘ir mesela bavri mülâzım Remzi Efendi’nin İskenderiye’de bulunan kardeşlerine verdiği ve kayd etmediği 4000 lirayı misal olarak zikr edebiliriz.

“İkincisi; cibânitidir. Sırf cibâniti yüzünden muhtelif mevkilerde orduyu müte‘addid hezimet ve ric‘atlara düçâr etmiştir.

“Üçüncüsü; Devletin parasını alırken ve bizzat devletin resmen bir askeri iken kendi kendine bir nev‘i istiklâl edişidir.

“Dördüncüsü; İtalyan eserâsını Arap kaba‘ili elinden cebren almağa kıyâm edişi ve ‘adm-ı muvaffakiyetle neticelenen bu hareket-i cebriye esnâsında zabıtân ve ‘asâkir-i nizâmiyeden, hem de urbândan bir çoğunun şehit ve mecruh olmasına sebebiyet verdiğiidir

“Beşincisi; yine Bingâzi’de Türk ve Arap arasında neşr-i fesâd ederek, iki tarafı yekdiğerine düşürmek ve bina‘en‘aleyh orduda fesat ve ihtilâle maşûk olmak.

Altıncısı; Daru‘l-harbden ‘avdeti esnâsında, sû‘i idâresi yüzünden Tobruk ve Defne mevâki‘i arasında kaba‘il-i urban üzerine mitralyüz ve silâh ateşi açtırarak vuku‘unu emr ettiği bu müsâdemede kabail-i ‘urbândan kırk neferin şehâdetiyle birçoğlarının mecruhinine, ‘asâkir-i nizâmiyeden de içlerinde piyâde mülâzım-ı evveli Boşnak Arif Efendi de bulunmak şartıyla 13’ü mütecâviz askerimizin şehâdetine ve 17’yi mütecâviz efrâdın mecruhinine sebep olduğudur ki, bu mecruh efrâd bilâhire İskenderiye hastahânelerinde, kısmen de Beyrut hasta‘ihâne‘i askerisinde tedâvi edilmişler ve b‘azısı yolda vefât etmiş idi. Filvâk‘i, bu vakı‘a mesalihadan sonra vak‘i olmuş bulunuyorsa da, her halde ‘Osmanlı asâkir ve efrâdı, Aziz Ali’nin köleleri değildi. Bina‘en‘aleyh onların şu sûretle şehâdetini intâc edecek bir vakı‘a ihdâsına Aziz Ali’nin elbette ki hakkı yoktu.

“İşte Aziz Ali’nin esbâb-ı mevkûfiyeti hülâsaten bunlar olup, başka bir sebebe mebniyeti bulunmadığının beyânına şu suretle lüzum görüldü: Bu izâhâttan zât-ı ‘âlinizce icâb eden aksâmının cera‘id-i Mısriyece neşrinden be‘is olmadığı ve her hâlde Mısırlı ihvânımızın Hükümet-i ‘Osmaniyemiz hakkında hiçbir sûretle su‘i zana kapılmamaları emelimizdir efendim.”¹⁸

¹⁸ . BOA, AMTZ-MSR, Dosya No: 32-c, Vesika No: 422.

3- Aziz Ali El-Mısri'nin Affedilmesi

Aziz Ali Bey'in tutuklanmasından sonra İstanbul'da bulunan Arap gençliği de, harekete geçerek, 10 Şubat 1914'te Arap cemiyetleri mensupları Aziz Ali'nin serbest bırakılması için, Cemal Paşa ve Talat Paşa ile görüşmüşlerdir¹⁹. El- Müntediü'l-Arabi Cemiyeti, Aziz Ali'nin bırakılması için, baş vurmadık kapı bırakmamıştır. Baalbekli Doktor Esat Haydar'ın başkanlığında Şamlı ve Beyrutlu beş gençten oluşan bir heyet de, o dönemde Nafia Nazırı olan Cemal Paşa'ya gidip, Aziz Ali Mısri'nin affedilmesini temin ederse, Arap gençliği üzerinde çok iyi tesir bırakacağını söylemişlerdir. Yargılama sonunda, Ümera Divan-ı Harbi, Aziz Ali Bey'in idamına karar vermiştir. Karar mazbatasını Bab-ı Ali'ye takdim eden Harbiye Nezareti, mahkum hakkında Padişahın atıfetine müracaat ve idam hükmünün müebbet kürek cezasına çevrilmesini istemiştir²⁰. Aziz Ali'nin yargılaması sırasında askeri mahkemeye başkanlık yapmış olan Hurşit Paşa dürüst ve adaletli davranmıştır. Aziz Ali, yargılama sonucunda verilen idam kararını gayet büyük bir soğukkanlılıkla dinlemiş ve hiç itiraz etmeden şöyle demiştir: “Bu yolun sonunda bu da vardı” Mahkemesi yapıldığı süre içerisinde hareketinin haklı olduğunu ortaya koyacak bir tutum da sergilememiştir²¹.

Mazbatanın Harbiye Nezaretinin isteği çerçevesinde değişerek Padişaha tasdike sunulduğu günün akşamı, Fransız sefarethanesinde büyük bir ziyafet verilmiş ve hemen bütün nazırlarla bazı yabancı konsoloslar ve bir çok Fransız ileri gelenleri bu ziyafete davet edilmiştir. Ziyafetten sonra, büyük müsamere salonunda bulunulduğu sırada, Aziz Ai Bey'in idama mahkum olduğu haberi ağızdan ağıza dolaşmıştır. Bu sırada *Illustration* savaş muhabiri George Remond, Cemal Paşa'nın yanına gelerek şöyle demiştir:

“- Azizim General, Enver Paşa ile Bingazi'de aralarında bir münakaşa, bir uyuşmazlık çıkmış olması nedeniyle, Aziz Ali Bey idama mahkum edilecek olursa, bu memlekette kanundan ziyade keyfi idarenin hüküm sürdüğüne inanacağımı biliniz.

“İşittiğime göre Aziz Ali Bey'e yöneltilen suçlama, memleketin müdafaası için kendisine verilen parayı çalmış olmaktan ibaretmiş. Benim pek aziz bir dostum olan Aziz Ali Bey, belki bir Arap ihtilalcisidir; belki Enver Paşa'nın siyasi fikirlerine muhalif fikirler besler; fakat hiçbir zaman hırsız olamaz. Buna, benim kadar sizin de inandığınıza eminim. Ve yine eminim ki, eğer siz Enver Paşa nezdinde bir teşebbüste bulunacak olursanız, Aziz Ali Bey'in layık olmadığı bu felaketten kurtarılmasını sağlayabilirsiniz.”

¹⁹ . Ali Beledi, *Suriye 1916-1946 et-Tariku'l-Hürriye*, Şam, 1988, s.29.

²⁰ . Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.85.

²¹ . Cemal Kutay, *a.g.e.*, s.242.

George Remond'dan başka bir çok Türk, Fransız subay ve sivil, Cemal Paşa'dan Aziz Ali Bey'in affedilmesi için teşebbüste bulunmasını istemiştir. Cemal Paşa, kamuoyunun Aziz Ali Bey'den çok Enver Paşa'yı suçladığını sezmiştir. Bu nedenle Enver Paşa'yı bu suçlamadan kurtarmak gerektiğine inanmıştır. Öte taraftan diğer Arap milliyetçileri için, genel af ilan edip de sadece Aziz Ali'yi mahkum etmek yanlış olduğundan dolayı Cemal Paşa da, Aziz Ali Bey'in affedilmesinden yana olmuştur.

O gece ziyafetten döndükten sonra Cemal Paşa, Enver Paşa'ya şöyle bir tezkere yazmıştır:

“Azizim Enver! Aziz Ali'nin aleyhinde askeri Divan-ı Harpçe bulunmuş olan deliller ve emareler, her neden ibaret olursa olsun, kamuoyu seni suçluyor. Bence kamuoyunda böyle çirkin bir tarzda suçlanman, Aziz Ali'nin birkaç sene hapiste kalmasının sağlayacağı yararın bin misli zarara yol açar. Dolayısıyla, lütfkarlık doğrudan doğruya senin tarafından gelmiş olmak üzere, Aziz Ali'nin yüksek affa uğramasına aracılık et! Aziz Ali'nin bir daha Türkiye'ye gelmemek üzere, burasını terk edip gitmesini de ben temin ederim.”

Ancak Enver Paşa, Cemal Paşa'nın bu tezkeresine cevap vermemekle birlikte bir gün sonra, Aziz Ali'nin affedildiğini telefonla bildirmiştir. Haberi alan Aziz Ali'nin kardeşi ve Mösyö George Remond, Cemal Paşa'nın ziyaretine gelip, teşekkürlerini bildirmişlerdir. Cemal Paşa ise onlara, Aziz Ali Bey'in hapisten çıkar çıkmaz doğruca Mısır'a gitmesini ve bundan böyle Osmanlı memleketi siyasetiyle uğraşmamasını ve kendisinin affı için aracılık ettiğinin kimseye söylenmemesini istemiştir²². Böylece Aziz Ali affedilerek, Mısır'a gitmesine izin verilmiştir²³. Aziz Ali Mısır'ın affedilmesi için İngiltere Savaş Bakanı Lord Kitchener dahi, devreye girmiştir²⁴. Arap milliyetçilerinin bu hususta İngilizler'in aracılığını istedikleri ise, Hakkı el-Azm'ın Mısır'dan Mahmud Efendi el-Mahmasani'ye gönderdiği mektupta şöyle ifade edilmiştir:

“Aziz hala mahpustur. Kendisinin tahlisine çalışıyoruz. Buna dair ikinci bir ictima akd ettik. Lord Kitchener'e müracaatla mes'eleye İngiltere hükümetinin müdahalesini ve Berka kahramanının tahlis-i hayatını rica ettik. Sizden pek rica ederiz ki Hükümet-i Osmaniye'nin Aziz'i idam ve katl etmek istemesi Aziz'in Arap bulunmasından ve

²² . Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.86,87.

²³ . Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.I, İstanbul, 1989, s.601.; Peter Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, (Çev: Nuran Ülken), İstanbul, 1975, s.43.; Tuncay Özkan, *Bir Gizli Servisin Tarihi*, İstanbul, 1996, s.31

²⁴ . David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, (Çev: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1993, s.90.

Araplığın saadet ve ıslahına çalışmasından mütevellid olduğu hakkında halk arasında mümkün olduğu kadar çok işa'atta bulunasınız.”

Aziz Ali'nin affedilmesi konusunda, Cemiyet es-Sevriyye el-Arabiyye bir beyannamesinde şöyle demiştir:

“İşte hakikat bu, Aziz Ali hadisesinden ibret alınız. İngiltere olmasa idi Aziz Ali hapisten çıkamazdı, fakat her zâbıtımız hapis edildiği vakit İngiltere haber almaz ve sesini bütün dünya işitmez.”

Ancak tüm bu girişimlere rağmen Aziz Ali'nin affedilmesi, hiçbir dış müdahaleden dolayı değil, bizzat Enver Paşa'nın padişahтан affedilmesini istemesiyle sağlanabilmiştir. Cemiyet, böyle davranmakla Arapların İngiltere'ye yakınlık duymalarına ve İngiltere'nin de ileride Arapları kendi emellerine ulaşmada bir araç olarak kullanmasına sebep olmuştur²⁵.

Aziz Ali'nin affedilmesi, aynı zamanda Araplara karşı bir jestti. Bunu Şam'ın Fransız elçisi M. Bompar, kendi dışişlerine verdiği raporunda şöyle dile getirmiştir: “Türkler, bütün hazırlıkları öğrenmişlerdi. Aziz Ali'nin affi çok yakında başlayacak daha ciddi ve ağır tedbirleri örtmek için, biçimsel bir jesttir. Osmanlı makamlarının olayların derinliğine inip, gerçeği öğrenmelerinden önce, sonuçları almak zorunda bulunduğumuzu bir kere daha belirtmek için, ciddi nedenler vardır”²⁶.

4- Aziz Ali El-Mısri'nin Affedilmesinden Sonraki Faaliyetleri

Aziz Ali affedildikten sonra, 1914 ilkbaharında, İstanbul'dan ayrılarak, Kahire'ye gitmiştir. Burada Arap milliyetçiliği yönündeki çalışmalarını, artık daha serbest ve açıktan yapmaya başlamıştır. Osmanlıdan ayrılmak taraflısı olan subaylar, Hakkı el-Azm ve Fuad el-Hatip ile birlikte, el- Ahd'in yerine el- Cemiyetü's-Sevriyye adıyla yeni bir cemiyet kurmuştur²⁷. Bu cemiyet vasıtasıyla, Arap milliyetçiliği ve Osmanlıya karşı Arapların tavır almaları sağlanmaya çalışılmıştır. Cemiyetin asıl hedefi, ademimerkeziyetçilik değil, tam bağımsızlıktı. Sadece sivil Arapları değil, Arap subayları da Osmanlıya karşı kıskırtmışlardır. Cemiyet bir beyannamesinde, Arap subaylara şöyle seslenmiştir:

“Siz ey zabıtlar, düşman hariçte değil, dahildedir. Devlet b'adema ecnebilerle muhârebe etmeyecektir. Çünkü istikraz mukâvelenâmesinde Fransızlar ecnebi bir devletle

²⁵ . *İzahat*, s.20-22.

²⁶ . Ergun Hiçyılmaz, *Teşkilat-ı Mahsusa*, İstanbul, 1996, s.56.: Cemal Kutay, *a.g.e.*, s.245.: Tuncay Özkan, *a.g.e.*, s.31,32.

²⁷ . Ali Muti, *Tarihu Lübnan 1908-1918*, Beyrut, 1992, s.82.

muharebe için bir gürüş bile, sarf edilmemek esâsını, Türklere şart olarak kabul ettirmişlerdir. Bina'ena'aleyh, artık devlet, ancak Ebu's-Suud ve evdası ve Arapların bakayası ile harb edebilecektir. Düşmanın safları arasında bulunmaktan hazar ediniz. Sadr essabık Hakkı Paşa ile Maliye Nazırı Cavid Bey'in akd eyledikleri ittifâknâmelerle Türkiye memleketlerinizi satmıştır, bunu biliniz.

“Bundan sonra hükümet nazarındaki mevki'imizi anlamak hükümetimiz olmadığına, düşmanlar arasında ve bizim olmayan bir devletin bayrağı altında bulunduğumuza 'itikad etmek lazımdır'”²⁸

Arap milliyetçilerinin Beyrut'ta yapmak istedikleri Arap genel kongresinin toplanmasına Osmanlı Devleti izin vermeyince, milliyetçiler, Fransa'nın desteğini alarak, Paris'te bir genel Arap kongresi toplamışlardır. İttihat ve Terakki'nin devreye girmesi ile Araplarla anlaşma sağlanmıştır.

Erkan-ı Harb Binbaşısı Aziz Ali Mısri, Arap antlaşması meselesinde kendisine bir hisse verilmemiş olmasından ve Abdülkerim Halil ile Abdülhamid Zöhravi'nin kendisine yüksek bir görev ve makam elde etmelerinden dolayı bu durum, gururuna dokunmuştur. Bu nedenle o, antlaşma maddelerinin Arap emellerini kesinlikle tatmin etmeyeceğini ve Araplığın asıl amacının içte bağımsız bir idareye ve müstakil bir orduya sahip olarak, Türklere ancak Avusturya-Macaristan'a benzer bir ikili hükümet şeklinde birleşmekten ibaret olduğunu ve Macarlardan daha ileri giderek, Arap ordusu resmi lisanının da, Arapça olmasını savunmuştur. Ayrıca bu milli amaçların kazanılmasına çalışılmayıp da, kendilerine makam ve şeref temin etmek amacıyla bir takım anlamsız ıslahat maddelerini kabul edenleri hainlikle suçlamıştır²⁹.

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesi ile birlikte Aziz Ali ile İngilizler, ilişki kurmuştur. Aziz Ali, Ağustos 1914'ten itibaren Kahire'deki İngiliz savaş kurmayları ile birlikte çalışmaya başlamıştır. Storrs ve Askeri istihbarattan Gilbert Clayton, Aziz Ali ile bir Arap isyanı başlatılması hususunda görüşmüşlerdir³⁰. İngilizlerin amacı, Aziz Ali'nin Arap subayların üzerindeki etkisini kullanarak, Mezopotamya'da Osmanlı ordusundaki Arapların isyanı ile bir genel Arap isyanı oluşturmaktır. Aziz Ali'nin fikri ise, İngiliz desteği ile bir Arap devletinin kurulmasını sağlamaktır³¹.

İngilizler ile Aziz Ali'nin yoğun çalışmalarına ve Irak'taki askerlerin çoğunun

²⁸ . İzahat, s.23.

²⁹ . Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.82.; Hassan Saab, *a.g.e.*, s.234.

³⁰ . Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918*, Ankara, 1982, s.78.

³¹ . Hasan Kayalı, *Arabs and Young Turks*, California, 1997, s. 186,187.

Arap olmasına karşın, İngilizler, Kut el-Amarra'da büyük bir yenilgiye uğratılmışlardır. Savaş boyunca, Osmanlı ordusundaki Arap subay ve erlerden Osmanlı aleyhine toplu bir isyan hareketi gerçekleşmemiştir³².

Aziz Ali, 1916 yılı başında İngiltere Savaş Bakanlığı'na ve Lord Kitchener'e Arap bağımsızlık taraftarlarının düşünceleri hususunda, İngiltere'nin Arapça konuşulan Ortadoğu'daki amaçlarına ancak halka tam ve gerçek bağımsızlık vermeye hazır olursa ulaşabileceğini bildirmiştir. Adına konuştuğu kimseler İngiltere'den İngiliz hakimiyeti ya da mandası istemiyorlardı. Eğer İngiltere, Arapları idare etmeye niyetliyse İngiltere'yi destekleme taraflısı değillerdi³³.

Savaş sırasında Clayton, Allenby'nin baş politik subayı olarak, Arapları İngiltere yanına çekmek amacıyla Arap gizli cemiyetlerine çok büyük önem vermiştir. Bu cemiyetler, Hıristiyanlar, Avrupalılar, ve İngilizler tarafından yönetilmek istemiyorlardı. 1918 yılı başlarında Madrid'teki İngiliz büyükelçisi, gizli cemiyet lideri Aziz el-Mısri ile görüşmüştür. Büyükelçiden gelen rapora göre el-Mısri, İstanbul'da Enver-Talat hükümetini devirmek için bir teklifte bulunmuştur. Teklife göre Osmanlı İmparatorluğu; bundan sonra federal bir biçimde düzenlenecek, Araplara ve diğerlerine yerel özerklik verilecek ve yeniden örgütlenen imparatorluk, İtilaf devletleriyle uzlaştırılacaktı. El-Mısri, savaşın başında da Kahire'de Clayton'a da aşağı yukarı aynı şeyleri sık sık söylemiştir. Bu da bize Clayton'un önerdiği İngiliz himayesini, el-Mısri'nin asla kabul etmeyeceğini göstermektedir. Çünkü Osmanlı himayesini, Avrupa himayesine tercih etmekteydi³⁴.

Aziz Ali Mısri ve diğer Arap milliyetçileri, savaş sırasında İngilizler'in vaadlerine güvenerek, Osmanlıya karşı Arapları isyan ettirmiş ve onlarla birlikte Osmanlıya karşı savaşmışlardır. Osmanlı, savaş sonrası bölgeden çekilince İngilizler, Araplara vaad ettikleri bağımsızlığı vermeyerek, Arap bölgelerini Fransızlarla aralarında manda olarak paylaşmışlardır. Araplar ise, Osmanlı idaresinden ayrıldıklarına pişman olup, Türk idaresini arar olmuşlardır.

SONUÇ

Aziz Ali Mısri, aslen Türk olup, Osmanlı okullarında ve eğitim kurumlarında öğrenim görerek, subay olmuştur. Osmanlı askeri birimlerinde görev yapmış ve önemli hizmetlerde bulunmuştur. Ancak istediği makama yükselememesi, bunun yanı sıra Enver

³² . Y. Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III, Kısım I, Ankara, 1991, s.394,395.

³³ . David Fromkin, *a.g.e.*, s.179.

³⁴ . David Fromkin, *a.g.e.*, s. 314,315.

Paşa'nın önemli makam ve mevkilere gelmesi üzerine, onu kıskanarak, kendisine menfaat sağlamak amacıyla, Arap milliyetçiliği yapmıştır.

İkinci Meşrutiyet sonrası oluşan ortamdan faydalanan Arap milliyetçileri, bazı cemiyetler kurarak, bu cemiyetler vasıtasıyla Osmanlıdan ayrılma taraflısı fikirlerini işlemişlerdir. Aziz Ali Bey'de, Kahtaniye ve el-Ahd adlı iki cemiyetin kurulmasında bizzat rol almıştır. El-Ahd cemiyetine sadece Arap subayların üye olmaları sağlanarak, bilhassa Osmanlı ordusu içerisindeki Arap subayları kendi taraflarına çekmeye çalışmıştır. Kurduğu bu cemiyetler vasıtasıyla Arapları Osmanlı hakimiyetinden ayırarak, Avusturya-Macaristan örneğinde olduğu gibi bir Türk-Arap federasyonu oluşturmaya çalışmıştır. Trablusgarb Savaşı sırasındaki tutumu ve ayrılıkçı hareketleri nedeniyle tutuklanarak, divan-ı harbe verilmiştir.

Yargılama sonucunda Aziz Ali'ye idam kararı verilmiştir. Tutuklanması üzerine taraftarlarının işi, Arap-Türk ve Mısırlı-Türk çatışması haline getirmeye çalışmaları ve sanki Enver Paşa ile Aziz Ali arasındaki bir şahsi mücadele gibi göstermeleri üzerine bu izlenimi silmek için, affedilmiştir.

Bu fırsatı değerlendiren İngilizler, Aziz Ali'nin affedilmesinde kendilerinin aracılığının etkili olduğu propagandasını yapmışlardır. Bu iddianın gerçekle ilgisi olmayıp, sadece Osmanlı makamlarının istemi ile affedilmiştir. Aziz Ali, affedildikten sonra Mısır'a gitmiş ve Birinci Dünya Savaşı sırasında da İngilizler tarafında yer alarak, onlarla birlikte Osmanlı aleyhine çalışmıştır.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), Dahiliye Nezareti Kalemi Mahsus Müdüriyeti (DH-KMS), Dosya No: 19, Vesika No: 16.

BOA, Babı Ali Evrak Odası Mümtaze Kalemi Mısır Eyaleti Dökümanları Katalogu, (AMTZ-MSR), Dosya No: 10-ç, Vesika No: 344.

BOA, AMTZ-MSR, Dosya No: 32-c, Vesika No: 422.

BOA, AMTZ-MSR, Dosya No:39, Vesika No:23.

II. Gazete ve Hatıralar

el-Mü'eyyed Gazetesi, 18 Şubat 1914.

Cemal Paşa, *Hatıralar*, İstanbul, 2001.

LAWRENCE, T.E., *Bigeliğin Yedi Direği*, (Çev: Yusuf Kaplan), Kayseri, 1991.

III. Tetkik Eserler

- AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, (Çev: Nuran Yavuz), İstanbul, 1984.
- BAYUR, Y. Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III, Kısım I, Ankara, 1991.
- BELEDİ, Ali, *Suriye 1916-1946 et-Tariku'l-Hürriye*, Şam, 1988.
- Dördüncü Ordu, *Aliye Divan-ı Harbi Örfisinde Tetkik Olunan Mesele'i Siyasiye Hakkında İzahat*, Dersaadet, 1332.
- FROMKIN, David, *Barişa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, (Çev: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1993.
- HİÇYILMAZ, Ergun, *Teşkilat-ı Mahsusa*, İstanbul, 1996.
- KARASAPAN, C. Tefvik, *Filistin ve Şarkü'l-Ürdün*, C.1, İstanbul, 1942.
- KAYALI, Hasan, *Arabs and Young Turks*, California, 1997.
- KURŞUN, Zekeriya, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İstanbul, 1992.
- KUTAY, Cemal, *Tarihte Türkler, Araplar Hilafet Meselesi*, İstanbul, 1970.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, *Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918*, Ankara, 1982.
- MANSFIELD, Peter, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, (Çev: Nuran Ülken), İstanbul, 1975.
- MUTİ, Ali, *Tarihi Lübnan 1908-1918*, Beyrut, 1992.
- ÖZKAN, Tuncay, *Bir Gizli Servisin Tarihi*, İstanbul, 1996.
- SAAB, Hassan, *The Arab Federalis Of The Ottoman Empire*, Amsterdam, 1958.
- STODDARD Philip H., *Teşkilat-ı Mahsusa*, (Çev: T. Demirel), İstanbul, 1993.
- TAUBER, Eliezer, *The Formation of Modern Syria and Iraq*, İngiltere, 1995.
- TIBAWI, A.L. Tıbawı, *A Modern History of Syria*, Edinburg, 1969.
- TUĞ, Salih, *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İstanbul, 1969.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.I, İstanbul, 1989.

